

VLAAMSE COMMISSIE ONROEREND ERFGOED

ADVIES VCOE 2020|028 VAN 20 AUGUSTUS 2020

OVER DE VOORLOPIGE BESCHERMING ALS MONUMENTEN VAN DRIE BOMEN, NAAR AANLEIDING VAN DE ADVIESVRAAG VAN MINISTER MATTHIAS DIEPENDAELE VAN 23 JULI 2020

De Vlaamse Commissie Onroerend Erfgoed, rechtsgeldig samengesteld, brengt op 20 augustus 2020 volgend advies uit:

1. De VCOE ontving op 23 juli 2020 en 5 augustus 2020 adviesvragen van Matthias Diependaele, minister van Financiën en Begroting, Wonen en Onroerend Erfgoed, over de voorlopige bescherming als monumenten van drie bomen: een gekandelaarde winterlinde op voormalig boerenerf in Peer (centrum Linde), een zomereik langs de Laarderweg in Peer (Grote Brogel) en een zwarte moerbeï in pastorietaan in Kampenhout. De commissie spreekt zich in voorliggend advies uit over de documenten in het kader van de voorlopige beschermingen, met name: (a) de ministeriële besluiten tot voorlopige bescherming, (b) de fotoregistraties, (c) de afbakeningsplannen en (d) de inhoudelijke dossiers.
2. Voorliggend pakket omvat afzonderlijke beschermingsvoorstellen voor drie bomen. Twee daarvan – de gekandelaarde winterlinde (*Tilia cordata*) en de zomereik (*Quercus robur*) in Peer – betreffen vermoedelijk schermbeplanting als relict van een op heden verdwenen hoevesite. De zwarte moerbeï (*Morus nigra*) in Kampenhout, met liggende habitus, groeit in een voormalige pastorietaan en rust deels op de westelijke tuinaan. Alle drie de bomen verkeren in veteraanfase.

De commissie vindt het positief dat deze beschermingsvoorstellen als pakket worden voorgelegd. Dit laat toe de individuele dossiers te beoordelen op hun coherentie en onderlinge afstemming. Vooraleer in te gaan op de beschermingsbesluiten, formuleert de commissie dan ook enkele algemene bedenkingen:

- a) Onderbouwing van de selectie: De commissie stelt vast dat de uiteenlopende beschermingsvoorstellen teruggaan op ad-hoc aanvragen vanwege eigenaars. Het is daarbij positief dat de dossiers eenzelfde waardebeoordeling en beschermingsstatuut hanteren. Desondanks is het de commissie onduidelijk in welke mate een systematische – al dan niet thematische – afweging plaatsvond op Vlaams niveau. Meer bepaald ontbreekt er een concrete toetsing aan de hand van selectiecriteria. Bovendien wordt de beschermingswaardigheid van de bomen nergens afgewogen ten opzichte van bestaande beschermingen en wordt slechts terloops verwezen naar andere, geïnventariseerde exemplaren. In tegenstelling tot een eerder pakket houtig erfgoed, mist de commissie aldus een actuele criterianota waarmee dergelijke erfgoeditems binnen hun thema en/of geografisch kader en in hun onderlinge samenhang kunnen worden gededd.¹ De commissie benadrukt dat ook ad-hoc aanvragen dienen uit te gaan van een onderbouwde selectie gericht op het weerhouden van het meest representatieve en waardevolle houtig erfgoed in Vlaanderen.

¹ Cf. VCOE 2018 046 – Advies bescherming pakket etagelinden

- b) Relatie tot geïnventariseerd en beschermd bestand: Meer specifiek wijst de commissie op de stelling dat de betreffende bomen in hun provincie of regio tot de dikste en oudste van hun soort behoren. Met name de zomereik zou gedocumenteerd zijn als vijftiende dikste exemplaar in Limburg. De winterlinde en zwarte moerbeï zouden dan weer respectievelijk de derde en zevende dikste boom van hun soort zijn in Vlaanderen. Ook esthetisch en genetisch gezien worden de bomen omschreven als zeldzaam in Vlaanderen. De commissie verwacht hier evenwel een concrete motivering op basis van vergelijkend materiaal. Zo kan verduidelijkt worden wat de voorgestelde beschermingen relevant maakt ten opzichte van andere (al dan niet beschermde) exemplaren met gelijkaardige of zelfs meer opvallende kenmerken. Nu wordt enkel voor de stamontrekken van de bomen veralgemenend verwezen naar andere exemplaren en *'de beschikbare inventarissen'*. Het daarbij gebruikte geografische perspectief – dat afwisselend een regionaal, provinciaal en Vlaams niveau beslaat – is overigens weinig consequent.
- c) Timing en context van bescherming: Het valt de commissie op dat de betreffende bomen pas voor bescherming worden voorgedragen nadat hun standplaats en zelfs aanwezige erfgoedcontext wijzigde. In het geval van de zomereik in Peer wordt uitgebreid verwezen naar de relatie met een historische hoeve, die tevens deel uitmaakte van de oorspronkelijke beschermingsaanvraag. De in 2015 gesloopte hoevegebouwen werden na het evaluerende onderzoek vervangen door aanpalende nieuwbouw, met ingrepen aan standplaats en kruin van de boom tot gevolg. Het dossier laat echter na te onderbouwen waarom deze hoeve eertijds als *'niet beschermingswaardig'* werd beoordeeld. Wat betreft de winterlinde in Peer werd in het jaar van de aanvraag (2018) een fietspad en bewegwijzering aangebracht binnen de kroonprojectie. De opvallendste wijziging van context voltrok zich bij de zwarte moerbeï in de reeds als dorpsgezicht beschermde dorpskern van Kampenhout. Van de landelijke pastorietuin bleef na heraanleg tot gemeentelijk plantsoen met strakke beplanting weinig bewaard.² Hier stelt zich volgens de commissie dan ook de vraag wat een bijkomende bescherming als afzonderlijk monument toevoegt aan de lijst van beschermde zwarte moerbeïen met nog bewaarde context.³

De commissie kan uit de dossiers niet afleiden of de aangetaste omgeving alsnog werd meegenomen in de uiteindelijke afweging, en dit ten opzichte van andere geïnventariseerde en beschermde locaties. Ook de impact op het toekomstig behoud en beheer van de bomen wordt beperkt geduïd. Nochtans is een bewaarde context of ensemble van belang bij het inschatten van de beschermingswaardigheid van bomen. Zelfs indien een context op zichzelf te weinig waarde bezit, kan het vrijwaren en waarden ervan wenselijk zijn ter ondersteuning van een bescherming. De commissie acht het daarom aangewezen zowel bij de selectie als timing van dergelijke beschermingsvoorstellen in te zetten op het optimale behoud van (nog) aanwezige contexten.

Gelet op bovenstaande vraagt de commissie de selectie van de drie bomen te verduidelijken en aan te geven in hoeverre deze beschermingen een aanvulling betekenen op het beschermde

² E.g. Sint-Geertruiabdij: zwarte moerbeï (<https://inventaris.onroerendergoed.be/aanduidingsobjecten/1810>); Landhuis Willems mote: zwarte moerbeï (<https://inventaris.onroerendergoed.be/aanduidingsobjecten/12168>); Opgaande zwarte moerbeï bij hoeve (<https://inventaris.onroerendergoed.be/aanduidingsobjecten/9464>); Opgaande zwarte moerbeï bij wijnpershuis Sint-Geertrui-abdij (<https://inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/131504>).

³ <https://inventaris.onroerendergoed.be/aanduidingsobjecten/1810>

houtig erfgoed in Vlaanderen. In het bijzonder voor de zwarte moerbeï in Kampenhout – die als enige geen ruimtelijk-structurend karakter vertoont – vraagt de commissie in het licht van reeds beschermde zwarte moerbeïen te verantwoorden waarom dit exemplaar in aanmerking komt voor een (bijkomende) bescherming.

De commissie benadrukt tevens de noodzaak van een proactieve visie op het waarderen, selecteren en – al dan niet afzonderlijk – beschermen van dergelijk houtig erfgoed in Vlaanderen. Zoals eerder gesteld vraagt de commissie daarbij voldoende aandacht voor representativiteit, eventuele contextwaarden en de samenhang met ruimere erfgoedgehelen. Zonder dergelijke afweging schiet het beschermingsinstrument haar doel voorbij.

3. Artikel 1 van de ministeriële besluiten legt de voorlopige beschermingen als monument vast en verwijst tevens naar de afbakeningsplannen en fotoregistraties die als bijlagen bij de beschermingsbesluiten werden gevoegd.

De commissie ondersteunt de standaard afbakeningsmethodiek gericht op het vrijwaren van zowel stam, kruin als belangrijkste wortels. Bij de toepassing hiervan is het echter onduidelijk waarom de berekende cirkelvormen alsnog met enkele meters worden verminderd. Vooral de perimeter van de gekandelaarde winterlinde wijkt sterk af van het algemene principe *‘15 maal de stamdiameter gemeten op 1,50 m, ofwel de kroonprojectie met 5 m rondom, afhankelijk van wat het grootst is’*. Volgens het inhoudelijk dossier volstaat hier een straal van 20 m omwille van de ongelijke kroonprojectie, die niet in verhouding is tot de grote stamomtrek. Deze motivering lijkt weinig logisch: een berekening op basis van de (kleinste) stamdiameter (1,73 m gemeten op 80 cm hoogte) levert reeds een straal op van 26 m. Op basis van de stamdiameter op 1,5 m hoogte moet zelfs een nog grotere wortelzone beschermd worden. De commissie vraagt de afbakeningen aldus na te kijken en voor de winterlinde te onderzoeken of geen ruimere afbakening nodig is voor een optimaal behoud.

In het geval van de winterlinde en zomereik wordt bebouwing die geheel of gedeeltelijk binnen de afbakening van de beschermingen valt uitgesloten van bescherming. Enkel de ondergrond behoort potentieel tot de standplaats van de bomen en wordt bijgevolg mee beschermd. De commissie vindt het positief dat dit uitdrukkelijk wordt gespecificeerd in de beschermingsbesluiten.

Wat betreft de zwarte moerbeï, vraagt de commissie om de westelijke tuinmuur expliciet mee op te nemen in de bescherming. Het inhoudelijk dossier wijst immers op de historische relatie tussen deze tuinmuur en de hierdoor beschutte inplanting van de moerbeï. Bovendien voorziet de beheersvisie een gepast onderhoud van de muur in functie van de stabiliteit van de boom.

4. Artikel 2 van de ministeriële besluiten verwijst naar de erfgoedwaarden die de bescherming van de bomen verantwoorden en beschrijft tevens de erfgoedkenmerken en -elementen. Voor alle drie de bomen wordt de wetenschappelijke, historische en esthetische waarde voorgesteld. Aan de winterlinde en zomereik wordt tevens de ruimtelijk-structurende waarde toegekend.

De commissie stelt vast dat de erfgoedwaarden van de bomen in soortgelijke bewoordingen worden omschreven. Deze motiveringen lijken de commissie niet altijd voldoende afgestemd op de individuele bomen. Met name bij de wetenschappelijke waarde vraagt de commissie de algemene stelling dat de bomen in veteraanfase een *‘uniek habitat voor een aantal zeldzame soorten’* zijn concreet te onderbouwen. Wat betreft de winterlinde behoeft de stelling dat de boom een uitgesproken genetische waarde bezit als *‘vertegenwoordiger van een bijzondere*

variëteit' verdere duiding. Noch het beschermingsbesluit, noch het inhoudelijk dossier gaan in op de soortkenmerken en het voorkomen van deze variëteit in Vlaanderen.

Tevens bij de wetenschappelijke waarde wordt verwezen naar de *'vermoedelijk hoge leeftijd'* van de drie bomen. De commissie merkt op dat de exacte leeftijd van de winterlinde en zomereik niet gekend is, maar dat een ouderdom van meer dan 250 jaar wordt verondersteld. Voor de zwarte moerbeï wordt gesteld dat een minimumleeftijd van 200 jaar *'aannemelijk'* is. Het is de commissie niet duidelijk welke karakteristieken en metingen aan de basis liggen van dergelijke schattingen. Bovendien wordt geen vergelijkend materiaal aangebracht. De commissie vraagt aldus deze ouderdomsschattingen te onderbouwen of desgevallend achterwege te laten.

Wat de historische waarde betreft merkt de commissie op dat niet met zekerheid geweten is door wie, wanneer en waarom de bomen werden aangeplant. De hypothetische oorsprong van de winterlinde en zomereik als schermbeplanting bij voormalige hoeves is enkel gebaseerd op aannames over hun ouderdom, groeivorm en op heden verdwenen bebouwing. Van de bomen zelf wordt geen historisch beeldmateriaal aangereikt. De commissie is daarom van mening dat de historische context te beperkt gekend en afleesbaar is om de historische waarde toe te kennen. Enkel bij de zwarte moerbeï in Kampenhout bleef wel een historische connectie met nabijgelegen pastoriegebouwen en tuinmuur bewaard. Deze in het besluit vermelde *'historische eenheid met de beschermde pastorieën uit 1638 en 1755'* behoeft evenwel nuancering om niet de indruk te wekken dat de boom uit dezelfde periode stamt. De commissie vraagt bijgevolg de historische waarde verder te nuanceren voor wat betreft de zwarte moerbeï en niet toe te kennen aan de winterlinde en zomereik.

Tot slot meent de commissie dat voor de bomen in Peer wel een volkskundige waarde kan worden overwogen. Bij de zomereik getuigt het Mariabeeldje in de stam van een religieus gebruik, al vindt de commissie de omschrijving als *'devotieboom'* te sterk.⁴ Ook de winterlinde blijkt tot in de twintigste eeuw een devotionele functie te hebben gehad. Het Mariabeeldje is niet meer aanwezig in de stam, maar bleef naar verluidt bewaard. De plantlocatie in dorpscentrum Linde – waar inwoners van het naar een lindeboom genoemde gehucht eertijds samenkwamen – herinnert volgens de commissie eveneens aan *'gebruiken en gewoonten, voorstellingen en tradities van een specifieke bevolkingsgroep of gemeenschap in het verleden'*.

5. De beheersvisies zijn opgenomen in artikel 3 van de ministeriële besluiten. De commissie vindt het positief dat consequente beheersdoelstellingen worden voorgesteld op maat van de monumenten.

Voor de winterlinde en zomereik vraagt de commissie evenwel om de algemene omschrijving van de beheersvisies in art 3,1° aan te vullen met de esthetische en ruimtelijk-structurende waarde. Deze waarden verantwoordt namelijk het behoud van het beeldbepalende karakter van de bomen. In de beheersvisie voor de zwarte moerbeï behoeft het behoud van de *'ruimtelijke samenhang met de tuinaanleg'* verdere duiding. De huidige inrichting van de tuin blijkt immers niet oorspronkelijk, op de historische ommuring en enkele bomen na.

De commissie merkt tevens op dat de beheersdoelstelling inzake heraanplant na afsterven van de bomen het behoud van hun genetisch materiaal vooropstelt. Daarbij wordt uitgegaan van het

⁴ De thesaurus onroerend erfgoed (<https://thesaurus.onroerenderfgoed.be/conceptschemas/ERFGOEDTYPES/c/1637>) definieert een devotieboom als *'een devote aanplanting horende bij een religieus bouwkundig element of symbool'*. Er is geen bewijs dat de boom omwille van religieuze overwegingen werd aangeplant.

selecteren en opleiden van een nieuwe stam via een spaartelg. Enkel voor de zwarte moerbeï wordt aanvullend de mogelijkheid voorzien van het nemen en kweken van ent- of stekmateriaal met oog op (latere) heraanplant. Om de bewaring van genetisch materiaal maximaal te verzekeren vraagt de commissie ook voor de winterlinde en zomereik op te nemen dat nu reeds plantmateriaal geselecteerd kan worden van de nog relatief gezonde exemplaren.

Specifiek voor de zomereik in Peer is het positief dat de beheersvisie oog heeft voor de impact van aanpalende nieuwbouw, waarbij onder andere sleuven werden gegraven binnen de kroonprojectie. De commissie vraagt in dat verband te specificeren welke maatregelen begrepen worden onder de vooropgestelde '*standplaatsverbetering*' in beheersdoelstelling 6. Hierbij dient bovendien uitgegaan te worden van een proactieve aanpak. Het lijkt de commissie aangewezen dat ook tijdens nog lopende bouwwerkzaamheden de fysieke toestand en wijzigingen in de standplaats van de zomereik nauw worden gemonitord.

6. Artikel 4 van de ministeriële besluiten formuleert de voorschriften voor instandhouding en onderhoud van de te beschermen monumenten. De commissie kan deze voorschriften ondersteunen.
7. Artikel 5 somt de toelatingsplichtige handelingen op. De commissie vraagt om voor de winterlinde en zomereik de toelatingsplicht over het '*herprofileren, verdiepen, verstevigen van grachten*' te schrappen. Nergens in het dossier is er sprake van grachten op de standplaats van de winterlinde.
8. De commissie acht de bescherming van de individuele bomen te verantwoorden, maar benadrukt de noodzaak van een criterianota en duidelijke afweging van de context om de erfgoedwaarden te beoordelen.

Op basis van bovenstaande argumentatie en opmerkingen geeft de commissie een voorwaardelijk gunstig advies voor de voorlopige bescherming als monumenten van de gekandelaarde winterlinde in Peer, de zomereik in Peer en de zwarte moerbeï in pastoretuin in Kampenhout.

Voor alle beschermingsdossiers vraagt de commissie:

- de selectie van de bomen te verduidelijken en aan te geven in hoeverre de beschermingen een aanvulling betekenen op het reeds beschermde houtig erfgoed in Vlaanderen, in het bijzonder voor wat betreft de zwarte moerbeï in Kampenhout. De commissie vraagt bij de afweging voldoende aandacht te besteden aan representativiteit, eventuele contextwaarden en de samenhang met ruimere erfgoedgehelen;
- de berekeningen van de cirkelvormige afbakeningen na te kijken;
- de wetenschappelijke erfgoedwaarde op enkele punten specifiek te motiveren en de ouderdomsschattingen van de bomen te onderbouwen of achterwege te laten.

Voor de winterlinde en zomereik in Peer vraagt de commissie in het bijzonder:

- de historische waarde niet toe te kennen;
- te onderzoeken of de volkskundige waarde kan worden toegekend;
- de beheersdoelstellingen op enkele punten aan te vullen ('*beheersvisie*', '*heraanplant*') en de toelatingsplicht inzake '*grachten*' te schrappen.

Voor de zomereik in Peer vraagt de commissie tevens:

- de beheersmaatregelen inzake standplaatsverbetering te specificeren.

Voor de zwarte moerbeï in Kampenhout vraagt de commissie tot slot:

- de westelijke tuinmuur expliciet op te nemen in de bescherming;
- de historische waarde te nuanceren;
- het behoud van de *'ruimtelijke samenhang met de tuinaanleg'* te duiden in de beheersvisie.

Namens de Vlaamse Commissie Onroerend Erfgoed,

Michiel Deweydt

Voorzitter